

УДК 338.2:332.3

А.М. Москаленко, канд. екон. наук, доцент
Інститут сільськогосподарської мікробіології та агропромислового
виробництва НААН України

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ПОЛІССЯ УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Постановка проблеми. При переході України до ринкової економіки на початку 90-х років виникла кризова ситуація, яка уразила майже всі галузі аграрної сфери. Це призвело до істотного погіршення фінансового стану господарств-товаровиробників, зменшилися обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, суттєво впали інвестиції в оновлення основних та оборотних засобів, знизилася платоспроможність підприємств. Лише починаючи з 2000 року почався процес поступового виходу сільського господарства з кризи.

На думку експертів така ситуація була спричинена відсутністю елементарного економічного механізму, який би об'єднував інтерес власників з ефективністю функціонування виробничих структур різних форм господарювання на макро- та мікрорівні. Центральне місце при цьому займає еколого-економічний механізм використання саме сільськогосподарських земель. Це обумовлено тією обставиною, що земля є головним засобом виробництва в сільському господарстві. В сьогоденних умовах саме від вирішення цієї проблеми багато в чому буде залежати подальший розвиток всього сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слово «механізм» у перекладі з грецької означає «знаряддя», «пристрій». Сформулювалось це поняття в наукових дослідженнях другої половини ХХ ст. Енциклопедії різних років видання характеризують категорію механізм як: систему функціонування будь-чого, сукупність проміжних станів або процесів будь-яких явищ [1, с. 485]; систему, пристрій, спосіб, що визначає порядок певного виду діяльності [2, с. 355]; систему рухомих ланок або деталей, що призначена для передачі чи перетворення (відтворення) руху [3, с. 1].

Щодо визначення сутності економічного механізму, то однозначного тлумачення в економічній літературі немає. Академік І.І. Лукінов вважав, що економічний механізм – це досить складна сукупність регуляторів, за допомогою яких реалізуються складові загальнодержавної та ринкової

політики, а саме монетарної, валютної, цінової, фінансової, банківсько-кредитної, платіжної, податкової, митної, страхової тощо [4].

Французький економіст 60-х років минулого століття А. Кульман зазначав, що механізми являють собою систему взаємопов'язаних економічних явищ, які виникають в певних умовах під впливом початкового імпульсу. Тому, теоретично економічних механізмів може існувати стільки, скільки існує імпульсів у кожній системі взаємопов'язаних явищ при заданих умовах. До найпоширеніших економічних явищ автор відносив виробництво, споживання, обмін тощо [5].

Саме поняття “економічний механізм” почало у вітчизняній практиці широко вживатися наприкінці 70-х років. Воно характеризувало певну частину господарського механізму, виступало його окремим елементом [6]. Далі автори монографії зазначають, що економічний механізм несе в собі спільні риси, властиві господарському механізму в цілому і відносяться як частина до цілого. Підтримує дану точку зору також В. Гончаров [7]. Зокрема, зазначається, що центральним у системі господарського механізму є економічний механізм, що діє через економічні інтереси як усвідомлені матеріальні потреби людей та складається з комплексу економічних способів, методів, важелів, нормативів, показників, завдяки яким реалізуються об'єктивні економічні закони. Таким чином, економічний механізм підприємства, з одного боку, має забезпечувати зовнішні зв'язки останнього і створювати відповідні умови отримання доходу. З іншого боку, цей механізм спрямований на розвиток виробничих відносин усередині підприємства.

На думку П.Т. Саблука, економічний механізм визначає сутність системи господарювання як сполучна ланка між її складовими – виробничими відносинами, продуктивними силами і надбудовою (політика, держава, право). У ринкових умовах економічний механізм забезпечує органічний взаємозв'язок саморегулюючих важелів, інтересів і стимулів досягнення економічного ефекту [8, с. 3].

В економічному словнику агропромислового комплексу економічний механізм господарювання в АПК трактувався як система взаємопов'язаних планово-економічних форм і методів управління, організації і стимулювання підприємства, направлена на пропорційний розвиток сільськогосподарських та інших галузей АПК на інтенсивній основі [9, с. 286].

Сутність "економічного механізму» Т.Л. Мостенська визначає як окрему економічну категорію, один із багатьох елементів економічної теорії. Автор підкреслює, що «дія економічного механізму визначається

двома основними складовими, що керують його спрямованістю та визначають його ефективність: державним регулюванням та ринковим механізмом» [10, с. 8].

Що стосується поняття категорії «господарський механізм», то мабуть одним з перших підійшов щільно до її трактування, ще в першій половині ХІХ ст. французький економіст і математик О. Курно, розробляючи «теорію економічної рівноваги». Він, зокрема, писав: «Господарська система в дійсності представляє собою єдине ціле, всі елементи якої взаємопов'язані та впливають один на одного» [11].

Господарський механізм, на думку Л.І. Абалкіна, – це досить складне та багатопланове явище, яке не можна цілком віднести ні до сфери економічного базису, ні до суб'єктивного фактору. Він виступає, відмічає автор, як певним чином оформлена підсистема виробничих відносин, їх зовнішній шар, який розташований в сфері конкретних господарських відносин, і, відповідно, «інтегрує не тільки базисні відносини, але і певні елементи продуктивних сил та надбудов» [12]. Через нього відбувається взаємодія між продуктивними силами та виробничими відносинами, а удосконалення господарського механізму забезпечує відповідність конкретних форм виробничих відносин безперервно зростаючому рівню продуктивних сил [13].

Грунтовне визначення господарського механізму дає С.В. Мочерний: господарський механізм – це система основних форм, методів і важелів використання економічних законів, розв'язання суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного розвитку людини й узгодження її інтересів з інтересами колективу, класу, суспільства. Ядром сучасного господарського механізму є державне регулювання економіки [14, с. 54].

О.В. Олійник визначає господарський механізм як багаторівневу систему господарювання, яка ґрунтується на використанні економічних законів і через яку відбувається взаємодія та розв'язання суперечностей між рівнем розвитку продуктивних сил і конкретними формами виробничих відносин [15, с. 40]. Однак дане визначення скоріше спрямоване на стратегічні проблеми розвитку ніж дає визначення конкретних питань реально діючого господарського механізму.

В даному випадку можна навести тлумачення даної категорії О.В. Березінін. Він вважає, що господарський механізм є цілісною системою, що складається з окремих, відносно самостійних, але водночас щільно між собою взаємодіючих структурних ланок і елементів: планування, стимулювання, ціноутворення тощо, що діють відносно самостійно і процес їх розвитку частково підпорядковується власним закономірностям.

Разом з тим, вони взаємопов'язані, наприклад, досягнення мети виробництва залежить від її підтримки стимулами і цінами [16, с. 96].

Часто поняття "господарський механізм" та "економічний механізм" і ступінь впливу їх на відтворювальні процеси розглядають як рівнозначні. Така точка зору, як зазначають В.Я. Амбросов та Т.Г. Маренич «.. не дає змоги чітко визначити їх цілеспрямований та конструктивний вплив на господарські суб'єкти, виробити моделі й методи використання як чинників довгострокового розвитку народного господарства, галузей, регіонів, трудових колективів підприємств, індивідуальних товаровиробників [17, с. 16]».

Економічний механізм розглядається також у вигляді системи, яка є сукупністю чинників (планування, контролю, оцінки, стимулювання діяльності, економічної відповідальності), які визначають майнові, орендні, виробничі, фінансові відносини між підприємством та його структурними підрозділами, в тому числі між його самими підрозділами, дають можливість здійснити внутрішню економічну діагностику підприємства та забезпечують реалізацію економічних інтересів усіх учасників виробництва. Основною метою такої системи економічного механізму є отримання прибутку шляхом випуску та реалізації конкурентоспроможної продукції високого рівня рентабельності [18].

Окремі автори також відмічають, що економічний механізм господарювання аграрних підприємств можна розділити на два блоки: перший блок включає елементи зовнішньоекономічного середовища, що функціонує між державними структурами та аграрними підприємствами, а другий – внутрішньогосподарського економічного середовища, що функціонує в межах конкретного підприємства [19, с. 42]. В умовах ринкової економіки дія економічного механізму агропромислового комплексу здійснюється через поєднання державного регулювання та ринкового механізму на рівні зовнішньоекономічного середовища (макрорівня) та на рівні внутрішньогосподарського механізму конкретного підприємства (мікрорівня). При цьому дія чинників економічного механізму макрорівня у поєднанні з важелями ринкового механізму є визначальною основою для формування та функціонування внутрішньогосподарського економічного механізму.

В сьогоденні реаліях економічний механізм застосовується у різних словосполученнях, наприклад, «економічний механізм ресурсного потенціалу аграрних підприємств», «економічний механізм науково-виробничих взаємовідносин», «економічний механізм управління агропромисловим виробництвом», «економічний механізм екологізації землекористування», «економічний механізм реформованих аграрних

підприємств», тощо [20, 21]. Однак, не дивлячись на значну кількість досліджень присвячених механізмам господарювання і зокрема землекористування, проблема еколого-економічного механізму ефективного землекористування з застосуванням засобів біологізації залишається недостатньо дослідженою.

Формулювання цілей статті. Розробка концептуальної моделі еколого-економічного механізму ефективного використання сільськогосподарських земель Полісся України з застосуванням засобів біологізації землеробства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження дозволяє нам сформулювати власне поняття еколого-економічного механізму ефективного використання сільськогосподарських земель як сукупність методів, прийомів і засобів економічного та державного впливу на підвищення економічної ефективності використання землі в умовах сталого розвитку сільських територій.

Дане визначення поєднує традиційне трактування економічного механізму з особливостями використання землі саме в сільському господарстві як просторовому об'єкті і головному засобі виробництва. Враховуючи екологічну складову, з запропонованого визначення також витікає, що використання земель повинно будуватись на засадах сталого розвитку та призводити в кінцевому підсумку до прогресу в якості життя людей на сільських територіях. Це особливо актуально з позицій сьогодення.

В цілому виникає питання яким чином формується сучасний механізм використання сільськогосподарських земель. Основою функціонування механізму є базові принципи, дослідженнями яких займалися П.Т. Саблук, І.І. Лукінов, В.В. Юрчишин, В. Русан та ряд інших вчених [22, 23].

Зважаючи на запропоновані принципи вищевказаних науковців, враховуючи особливості моделі і сучасний стан економіки, ми пропонуємо і акцентуємо увагу на ряді наступних принципів функціонування механізму землекористування: системності; пріоритету екологічної складової над економічною; регіонального підходу; врахування людського фактора; інтеграції екологічного і економічного підходів до розвитку та розміщення агропромислового виробництва; ефективного поєднання ринкових і державних економічних інструментів та адміністративних важелів; комплексності і планованості; раціонального поєднання галузевого та територіального землекористування; гарантії права власності на землю.

Запропоновані принципи та положення наведеної концептуальної моделі в поєднанні з іншими, розробленими вітчизняною наукою теоретичними засадами ефективного землекористування були враховані при розробці еколого-економічного механізму ефективного використання сільськогосподарських земель Полісся України. В загальному вигляді він наведений на рис. 1. В даному механізмі можна виділити чотири складові: адміністративно-законодавчу, організаційну, екологічну та економічну. Їх поєднання має стати запорукою ефективності та стабільності функціонування всієї системи.

Приоритет екологічної складової знаходить відображення у важелях екологічного спрямування всіх складових механізму землекористування. Зокрема, в адміністративно-законодавчому блоці передбачена екологічна експертиза заходів. Організаційний блок включає застосування засобів біологізації землеробства, оптимізацію площ сільськогосподарських угідь, зменшення рівня розораності земель, впровадження ґрунтозахисної системи землеробства, максимально можливе зменшення використання хімічних засобів, застосування фізіологічно доцільних доз мінеральних добрив, обмеження інтенсивного використання екологічно вразливих земельних угідь, тощо. Серед інструментів економічного блоку слід відмітити компенсацію недоодержаної частки доходу внаслідок консервації угідь, впровадження страхування земель від зниження їх якісного стану, запровадження ефективних економічних стимулів, надання дотацій, субсидій тощо.

В межах економічної складової особливу увагу в останній період привертало запровадження інституту кредитування сільськогосподарських підприємств через Державний земельний банк. Даний банк був створений у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів України № 609 від 2 липня 2012 р. [24]. Передбачалось, що головною задачею фінансової структури буде створення умов для залучення кредитних ресурсів в аграрний сектор на прийнятних умовах. Через Державний земельний банк планувалося впродовж 2013-2014 рр залучити приблизно 7,7 млрд.грн. Безумовно лише тільки час показав би наскільки реальними виявилися би ці плани. Але непрозорий механізм його створення і функціонування обумовив його закриття в червні 2014 року [25]

Висновки. Сучасний незадовільний рівень якості ґрунтів України, наряду з нестабільними результатами землекористування, обумовлює необхідність запровадження дієвих механізмів, які можуть кардинально покращити ситуацію.

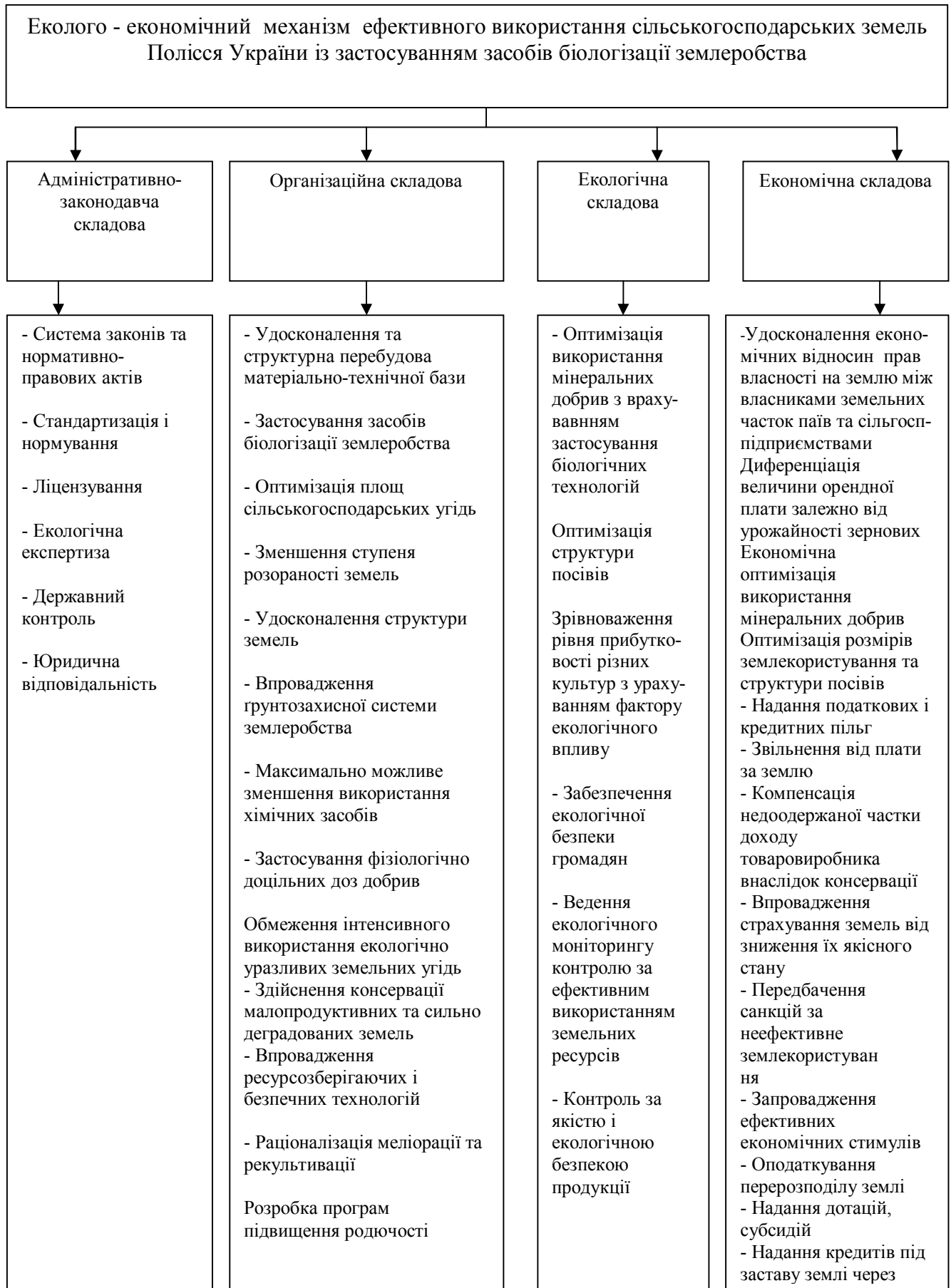

Рис. 1. Концептуальна модель еколого-економічного механізму ефективного сільськогосподарського землекористування

Пропонується запровадження еколого-економічного механізму ефективного землекористування з застосуванням засобів біологізації, як комплексної системи, яка дозволить стабілізувати і підвищувати рівень ефективності використання земель сільськогосподарського призначення не погіршуючи, а навпаки – покращуючи якісні характеристики ґрунтів.

Бібліографічний список. ¹. Українська Радянська Енциклопедія. Гол. ред. М.П. Бажан. – Вид. 2-ге. К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1981. – Т.6 – 552 с. ² Економічна енциклопедія: У 3 т. – Т.2 / Редкол.: С.В. Мочерний відп. ред. та ін.. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с. ³. Вільна енциклопедія. / <http://ru.wikipedia.org>. ⁴. Лукінов І.І. Стратегія і механізми реформування АПК України / І.І. Лукінов // Вісн. ХДАУ. Сер. «Економіка АПК і природокористування». – Х., 2001. – № 5. – С. 26-34. ⁵. Кульман А. Экономические механизмы: Пер. с франц. - М.: Прогресс, Универс, 1993.- 188 с. ⁶. Совершенствование экономического механизма агропромышленного комплекса / Под ред. В.О. Билька. – К.: Выща шк., 1985. – 216 с. ⁷. Внутрішній економічний механізм підприємства: навч. посібник / В.М. Гончаров, Н.В. Касьянова, Н.В. Вецепура, [та ін.]. – Донецьк: СПД В.С. Купріянова, 2007. – 284 с. ⁸. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2007. – № 2 – С. 3–10. ⁹. Амбросов В.Я., Бойко В.И., Жадан И.И., Крисальный А.В. и др. Экономический словарь агропромышленного комплекса / Сост. А.В. Крисальный; Под ред. А.А. Сторожука. – К.: Урожай, 1986. – 336 с. ¹⁰. Мостенська Т.Л. Економічний механізм формування і ефективного функціонування молочної промисловості України: автореф. дис. д-ра екон. наук (08.07.02)/ Т.Л. Мостенська / ІАЕ УААН. – К., 2001. – 37 с. ¹¹. Мочерний С.В. Економічна теорія / С.В. Мочерний – К.: Академія, 2001. - 656 с. ¹². Абалкин Л. Сущность, структура и актуальные проблемы совершенствования хозяйственного механизма / Л. Абалкин // Экономические науки. – 1978. - № 8. – С. 33 – 44. ¹³. Абалкин Л.И. Что такое хозяйственный механизм? / Л.И.Абалкин. – М.: Мысль, 1980. – 79 с. ¹⁴. Економічний словник-довідник : За ред. док. екон. наук, проф. С.В. Мочерного. – К. : Феміна. – 1995. – 368 с. ¹⁵ Олійник О.В. Економічний механізм розширеного відтворення в сільському господарстві: [монографія] / О.В. Олійник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с. ¹⁶ Березін О.В. Роль земельних відносин у формуванні національного продовольчого ринку / О.В. Березін // Трансформація земельних відносин до ринкових умов господарювання / Матеріали Других регіональних річних зборів Північно-Східного відділення Всеукраїнського Конгресу вчених економістів-аграрників, 5 лютого 2009 р., м. Харків. – Харків: ХНТУСГ, 2009. – с. 93-99. ¹⁷. Амбросов В.Я. Наукові положення удосконалення економічного і господарського механізмів розвитку сільського господарства / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Економіка АПК. – 2005.- № 10. – С. 15-19. ¹⁸. Внутрішній економічний механізм підприємства: навч. посібник / П.В. Круш, С.О. Тульчинська, Р.В. Кульчинський, [та ін.]. – К.: Центр навч. л-ри,

2008. – 206 с. 19. Мойса М.Я. Ресурсний потенціал аграрних підприємств та економічний механізм його раціонального використання / М.Я. Мойса, І.О. Крюкова // Економіка АПК. – 2004. - № 2. – С. 41-46. 20. Царенко О.М. Економічний механізм управління агропромисловим виробництвом з урахування екологічного фактора / О.М. Царенко // Економіка АПК. – 1998. – № 10. – С. 53-58. 21. Пилипенко О.О. Економічний механізм екологізації землекористування / О.О. Пилипенко // Економіка АПК. – 2003. – № 4. – С. 104-108. 22. Русан В. Еколого-економічний механізм раціонального сільськогосподарського землекористування / В. Русан // Землевпорядний вісник. - 2006. – № 1. – с. 60-63. 23. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / П.Т. Саблук, І.І. Лукінов, В.В. Юрчишин / За ред. П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1996. – 664 с. 24. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/609-2012-%D0%BF>. 25. Закон України № 1509 – VII від 5.07.2014 року.

Москаленко А.М. Эколого-экономический механизм повышения эффективности использования сельскохозяйственных земель Полесья Украины: теория и практика. В работе рассматриваются вопросы сущности механизмов эффективного землепользования. Предложена собственная трактовка понятия „эколого-экономический механизм эффективного использования сельскохозяйственных земель”. Обоснованы базовые принципы функционирования выше указанного механизма. Предложен эколого-экономический механизм эффективного использования сельскохозяйственных земель Полесья Украины с использованием средств биологизации земледелия в форме концептуальной модели. Разработанный механизм состоит из четырех основных блоков: административно-законодательного, организационного, экологического и экономического.

Moskalenko A.M. Ecological and economic mechanism for efficiency increase of Ukrainian woodlands farmland: theory and practice. This paper deals with the essence of effective land use mechanisms. Own interpretation of the concept of ecological and economic mechanism for effective agricultural land use was offered as the set of methods, techniques and tools of economic and governmental influence on land use economic efficiency increase in the conditions of sustainable rural development. Based on the developments of national agricultural science and own research ecological and economic mechanism for effective use of Ukrainian Woodlands agricultural land using agriculture biologization tools was developed in the form of concept model. The mechanism includes four main components: administrative and legislative, organizational, ecological and economic. Their combination is to become the key to the efficiency and stability of the entire system. The priority of ecological component is reflected in the levers of ecological approach of all land use mechanism components.

